

МОРОЗ О.Л.*(Херсонський держ. ун-т)***ТОНАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОВА КАТЕГОРІЯ:
ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Ця стаття висвітлює проблему тональності як однієї з текстових категорій. Ми пропонуємо визначення терміну «тональність» та визначаємо його відмінність від модальності, емотивності та пафосу. Припускаємо, що тип емоційного переживання, який виникає у читача під час прочитання віршованих творів, визначає певну емоційну тональність цих творів.

Ключові слова: тональність, текстові категорії, пафос, модальність, емоційна реакція.

Moroz O. Tonality as one of the textual categories: ontological aspect. This article discusses the problem of tonality as one of the textual categories. We suggest the definition of the term “tonality” and reveal its difference from modality, emotivity and pathos. It is assumed that according to the type of emotion which a person experiences while reading a poem there are different types of textual tonalities.

Key words: tonality, textual categories, pathos, modality, emotional reaction.

МОРОЗ Е.Л. Тональность как текстовая категория: онтологический аспект. Стаття посвящена тональности как одной из текстовых категорий. Мы предлагаем определение термина «тональность» и определяем его отличие от модальности, эмотивности и пафоса. Допускаем, что от типа эмоционального переживания, возникающего у читателя при прочтении поэтического текста, зависит определенный тип тональности этого текста.

Ключевые слова: тональность, текстовые категории, пафос, модальность, эмоциональная реакция.

Найсучаснішим напрямом лінгвістичних знань є когнітивна парадигма, в рамках якої особлива увага приділяється поетичному тексту. Важливим зрушенням лінгвістики цього напряму є її звернення не до тексту як окремого незалежного продукту, а до його інтерпретації з позицій адресанта та адресата. З позицій когнітивного підходу мову розуміють, як основний засіб вираження знань про навколишній світ, а художній твір сприймається як складний знак, що відображує переломлене крізь художню свідомість знання письменника про дійсність (Воробйова О.П., Маслова В.А., Кубрякова О.С.). Читач зі свого боку має можливість порівнювати картину світу автора зі своєю власною, унаслідок чого його знання про дійсність можуть підтверджуватись, доповнюватись або змінюватись.

У рамках когнітивної парадигми поетичний текст досліджувався науковцями у різних аспектах і ракурсах: розроблено теорію словесного поетичного образу (Белехова Л.І.), теорію концептуальної метафори (Джонсон

М., Лакофф Дж., Тернер М.), розглянуто з когнітивної точки зору контрастивні тропи та фігури мови (Маріна О.С.). Когнітивний підхід до тлумачення змісту і смислу поетичного тексту уможливив більш детальне висвітлення його категорій, а саме модальності (Арутюнова Н.Д., Марчишина А.А., Смущинська І.В.), емотивності (Воробйова О.П., Гладьо С.В.), емоційності (Болотов В.І., Вежбицька Г., Гнезділова Я.В.).

Серед існуючих текстових категорій не менш важливою нам видається категорія тональності. На неї звертали увагу дослідники різних текстових аспектів, але чіткого визначення цієї категорії на даний момент не існує, як не встановлено і чітких лінгвокогнітивних механізмів її формування в процесі сприйняття художнього тексту. *Метою* статті є уточнення поняття тональності і визначення її як окремої категорії тексту. Досягнення визначеної мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- розмежувати поняття пафос та тональність;
- визначити різницю між текстовими категоріями тональності та модальності;
- надати визначення тональності як категорії тексту;
- виокремити різновиди текстової категорії тональності.

Об'єктом статті є текстова категорія тональності та її різновиди, а її *предметом* виступають характерні особливості цієї категорії, її відмінності від інших текстових категорій, та ті чинники, що впливають на визначення тональності під час інтерпретації художнього тексту читачем.

Аналітичний огляд наукового доробку з проблеми тональності показав, що термін «тональність» вживається багатьма дослідниками тексту в найширшому діапазоні його значення, а інколи навіть взагалі без будь-яких пояснень [Бахтін 1979, с. 54; Гладьо 2000, с. 73; Дук 2007, с. 4; Марчишина 2005, с. 54]. Так, літературознавці вживають цей термін як похідний від «тон» і пропонують говорити про єдність *емоційного тону лірики* [Корман 1986, с. 64], натомість як інші пропонують називати панівний емоційний тон твору його *пафосом* [Єсін 2000, с. 64]. Галич О.А. визначає пафос як «тип емоційного світовідчуття, що окреслюється у творі й мотивує ідейну визначеність авторського ставлення до зображуваного, а також впливає на свідомість читача, спонукає його до співпереживання авторові або героям» [Галич 2001, с. 137]. Таке визначення пафосу художнього твору робить його співзвучним категорії тональності, яка, на нашу думку, є панівним емоційним настроєм, що впливає на емоційні реакції читача під час інтерпретації літературного тексту. Однак, незважаючи на їх співзвучність, ці поняття вважаємо не тотожними одне одному. По-перше, виділення різних видів пафосу пропонується дослідниками на основі тих об'єктивних обставин, в яких повинен діяти головний герой твору, а також в залежності від типу його особистісного «я» та його місця і ролі в суспільстві. По-друге, термін пафос має словникове визначення як «натхнення, пристрасне переживання душевного піднесення» [Літературознавчий словник-довідник 1997, с. 541]. Спираючись на це визначення, ми пропонуємо вважати пафос

гіперболізованим втіленням основного концепту художнього твору, засобом ідейного ствердження або заперечення характерів його героїв.

Широкий спектр трактування в лінгвістиці категорії *модальності* приводить до поступового розширення її рамок. На сучасному етапі досліджень поряд із видами об'єктивної модальності, які відповідають видам модальності в логіці, виділяють підвид суб'єктивної авторської модальності (Ткачук В.М., Розова І.В., Тагільцева Ю.Р.). Така модальність виражає авторське ставлення до зображуваних подій, персонажів і має на меті прагматичну мету впливу на судження та емоційні реакції з боку читача. Наведена трактовка терміну розширює його розуміння, в результаті чого до складу цієї категорії включаються емоційність, експресивність, оцінність. Підтримуючи таку точку зору, Марчишина А.А. виділяє підвид модальності – гумористичну модальність і зауважує, що «фрагмент тексту, забарвлений гумористичною модальністю, завжди характеризується гумористичною тональністю» [Марчишина 2005, с. 54]. При цьому ніяких подальших пояснень щодо цих термінів не надається. Ми підтримуємо точку зору тих науковців, які вважають категорію модальності такою, що виражає оцінку подій або фактів саме з точки зору логіки. На цій підставі серед різновидів модальності можна виділити алетичну, деонтичну, аксіологічну, часову, просторову та епістемічні модальності (Долежел Л., Лахманн Р., Маріна О.С., Руднев В.П., Степанов Ю.С.). Підвид модальності, запропонований Марчишиною А.А., не розглядає події з точки зору їх можливості, необхідності, послідовності та т.ін., а містить у собі експресивний, емоційний, емотивний та оцінний компоненти [Марчишина 2005, с. 19-39]. Така експресивно-емоційна оцінка подій та фактів, яка має на меті викликати відповідні емоційні реакції реципієнта, належить, на нашу думку, до категорії *емотивності*.

Ми підтримуємо запропоноване Гнезділовою Я.В. розмежування емоційності та емотивності дискурсу: емоційність спрямована на вираження емоційного стану співрозмовників, а емотивність переслідує прагматичну мету викликати певні емоційні реакції слухачів [Гнезділова 2007, с. 7]. Однак, ми вважаємо неправомірним твердження про те, що емотивний дискурс може базуватися лише на позитивній тональності, оскільки багато поетичних текстів, особливо епохи постмодернізму, зображують недосконалість суспільства, крихкість буття людини, її неспроможність протистояти фатальним обставинам життя. Емотивність таких творів побудована на песимістичній, а інколи навіть трагічній тональності.

Отже, текстову категорію тональності визначаємо як таку, що ґрунтується на прагматичній меті адресанта повідомлення викликати певну емоційну реакцію адресата, тобто на емотивності тексту. Слідом за Гладьо С.В., вважаємо емотивність теоретично присутньою в будь-якому типі тексту, оскільки завжди знайдеться людина, для якої цей текст буде емоційно значущим [Гладьо 2000, с. 22].

Залежно від того, які саме емоції викликає у реципієнта сприйняття певного поетичного твору, виділяємо і можливі різновиди текстової категорії

тональності. Для цього вважаємо за потрібне звернутись до визначення і класифікацій емоційних станів людини, що вивчені в психології. Питанням класифікації емоцій присвячено багато праць видатних психологів (Вілліамс В.К., Грідін В.Н., Ізард К., Леонтьєв А.А., М'ясоїд П.А. та ін.). Але серед них не існує єдиного визначеного понятійного апарату або єдиної класифікації. Різні дослідники пропонують говорити про емоції, емоційні стани, афекти, настрої, почуття. Станчик Є.В. [Станчик 2003, с. 156-159] пропонує аналітичний огляд існуючих в психології та лінгвістиці визначень і класифікацій емоцій (принаймні деяких з них). З точки зору психології найповнішим списком базових емоцій є список Ізарда К., який включає 10 фундаментальних емоцій:

1. Цікавість – схвилювання 6. Відраза
2. Задоволення – радість 7. Презирство
3. Здивування 8. Страх
4. Горе – страждання 9. Сором
5. Гнів 10. Провина

З точки зору лінгвістики зацікавлення викликає класифікація Нушикян О.А., яку було здійснено шляхом вибірки з художньої літератури та фільмів найчастіше вживаних слів на позначення емоційних станів:

- 1) Задоволення, насолода, **радість**, щастя;
- 2) Симпатія, турбота, **ніжність**;
- 3) **Схвалення**, похвала, захоплення;
- 4) **Здивування**, подив;
- 5) Смуток, туга, **горе**, безвихідь;
- 6) Невдоволення, роздратування, **гнів**;
- 7) Неспокій, стурбованість, тривога, **страх**, жах;
- 8) Невпевненість, сумніви, розгубленість, **відчай**;
- 9) Засмучення, жалкування, **образа**;
- 10) Вибачення, виправдання, докори сумління, **сором**;
- 11) Антипатія, відраза, **презирство**;
- 12) Жарт, насмішка, **іронія**, сарказм;
- 13) **Докор**, догана, звинувачення;
- 14) Несхвалення, заперечення, протест, **обурення**;
- 15) Недовіра, настороженість, **підозра**.

Ознайомившись з різноманітними класифікаціями емоцій, ми пропонуємо виділити наступні мікрополя емоційного стану, які, на нашу думку, можуть слугувати основою для виділення певних типів тональності художніх творів:

- радість, щастя, оптимізм;
- схвалення, захоплення;
- смуток, горе, біль;
- неспокій, тривога, страх;
- непевненість, відчай;
- відраза, презирство, гнів;
- несхвалення, заперечення, протест.

Залежно від того, яке саме з вищезазначених мікрополей емоційного стану активується у читача під час інтерпретації поетичного тексту, ми виділяємо три основні типи тональності:

1. Оптимістична – в результаті сприйняття поетичного твору читач відчуває емоції, згадані у перших двох мікрополях;
2. Песимістична (трагічна) – характеризується перевагою емоційних станів, зазначених в мікрополях 3 і 4 (зазвичай таку тональність викликають твори, що зображують особисту трагедію в житті людини/людей);
3. Комічна, яка в свою чергу поділяється на гумористичну, іронічну, сатиричну.

Останній тип тональності вважається нам достатньо складним, оскільки зазначені підвиди можуть переплітатися, взаємодоповнюватися і створювати іронічно-сатиричну, сатирично-іронічну, гумористично-іронічну. Але оскільки вони об'єднуються під загальною назвою комічного, вважаємо саме елемент комізму необхідною складовою останнього типу тональності. Характерними емоціями в цьому випадку виступатимуть ті, що зазначені в останніх трьох мікрополях. Ще однією суттєвою ознакою комічної тональності вважаємо її спрямованість на суспільні вади та пороки як об'єкт комізму.

Таким чином, аналіз наукового доробку з проблеми тональності уможливило висновок про те, що тональність є окремою текстовою категорією, яка залежить від інтенцій автора, опрідметнена в тексті художнього твору і знаходить своє остаточне вираження в емоційних реакціях читача на сприйняту інформацію. Тональність співвідноситься з пафосом твору, але не є тотожною йому. На відміну від категорії модальності, що базується на логічній оцінці подій та явищ, вважаємо тональність текстовою категорією, в основі якої міститься експресивно-емотивна оцінка. Встановлення певного типу тональності художнього твору і поетичного зокрема вважаємо можливим лише в результаті когнітивної інтерпретації тексту. Слідом за Тагільцевою Ю.Р. вважаємо, що тональність реалізується на різних рівнях тексту: морфологічному, лексичному, синтаксичному і загальнотекстовому [Тагільцева 2006, с. 98]. На лексичному рівні найбільш важливими для інтерпретації художнього тексту є такі виражальні засоби як фігури та тропи мови, які привертають увагу реципієнта до певних частин тексту, які є значущими для інтерпретації.

Подальшою перспективою дослідження є визначення складових текстової категорії тональності в рамках семантико-когнітивного аспекту, виявлення лінгвостилістичних засобів створення певного типу тональності в художніх текстах, а також розкриття лінгвокогнітивних механізмів та операцій створення певного різновиду тональності й дослідження схем читача, як базових інструментів інтерпретації поетичного тексту і адекватного сприйняття його тональності.

Література

Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: «Советская Россия», 1979. – 318с. *Галич* О.А., Назарець В.М., Васильев Є.М. Теорія літератури: Підручник для студ. філол. спец. вищ. закладів освіти / О.А. Галич (наук. ред.). — К.: Либідь, 2001. — 486с. *Гладьо* С.В. Эмоциональность художественного текста: семантико-когнитивный аспект (на материале современной англоязычной прозы): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. — К., 2000. — 223л. *Гнезділова* Я.В. Емоційність та емотивність сучасного англословного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. — К., 2007. — 20с. *Дук* П.О. Лінгвостилістична характеристика німецьких гумористичних віршів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2007. — 20с. *Евенко* Е.В. Фоносемантическая организованность текста как средство, способствующее построению смысло-тональности (на материале русской и английской литературы): Дис...канд. філол. наук: 10.02.19 / Тамбовский гос. технический ун-т. — Тамбов, 2008. — 155л. *Есин* А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учеб. пособие для студ. и преподавателей філол. факультетов, учителей - словесников. — 4. изд., испр. — М.: Флинта, 2002. — 248с. *Корман* Б.О. Лирика и реализм. — Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1986. — 93с. *Літературознавчий* словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін.. — К.: ВЦ «Академія», 1997. — 752с. *Марчишина* А.А. Функціонально-семантичні особливості дієслівних операторів гумористичної модальності (на матеріалі сучасної англословної художньої прози): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2005. — 196с. *Станчик* Е.В. Определение и классификации эмоциональных состояний в психологи и лингвистике // Актуальні проблеми менталінгвістики. — Черкаси, 2003, Ч. 2. С. 153 – 161. *Тагильцева* Ю.Р. Субъективная модальность и тональность в политическом Интернет-дискурсе: Дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Уральский гос. педагогический ун-т. — Екатеринбург, 2006. — 251с.

МОРОЗОВА О. І.

(Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна)

РИЗОМОРФНІСТЬ ДИСКУРСНИХ РЕАЛІЗАЦІЙ НЕПРАВДИ

У статті розглядаються принципи, що визначають організацію дискурсних реалізацій неправди. Продемонстровано, що при виявленні мінливих конфігурацій вербальних та невербальних складників ситуації омани корисним опиняється розроблене Дельозом та Гваттарі поняття ризому.